

Jolanta Kowalik

Obraz Królestwa Polskiego i Polaków w latach 1815–1830 na łamach czasopisma „Russkaja Starina”

Niepodległość i Pamięć 24/3 (59), 19-38

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jolanta Kowalik

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Obraz Królestwa Polskiego i Polaków w latach 1815–1830 na łamach czasopisma „Russkaja Starina”

Słowa kluczowe

Aleksander I Romanow, cenzura, Imperium Rosyjskie, Królestwo Polskie, Mikołaj I, „Russkaja Starina”, rosyjska prasa

Streszczenie

Ostatnie dziesięciolecia XIX w. przyniosły intensywny rozwój rosyjskiej prasy. Wśród licznie pojawiających się nowych tytułów na rynku publicystycznym w II poł. XIX w. istotne miejsce zajmowała „Russkaja Starina”. Periodyk ten wydawany był w Petersburgu raz w miesiącu w latach 1870–1918. Teksty publikowane na jego łamach, poświęcone były głównie tematyce historycznej. Jednym z tematów poruszanych w tym miesięczniku była także sprawa polska. Rosyjscy redaktorzy interesowali się ogólną sytuacją Polaków, zwłaszcza w okresie panowania Aleksandra I Romanowa. W artykułach opublikowanych na łamach „Russkiej Stariny”, ujawnia się ogólny stosunek Rosjan do Polaków, do których odnoszono się jak do obywateli kraju podbitego, który, mimo wszystko, cieszył się dużymi względami cara. Oceniano ich jako przedstawicieli narodu walecznego, dumnego, ale zarazem buntowniczego, niepokornego, wręcz dwulicowego.

Ostatnie dziesięciolecia XIX wieku przyniosły intensywny rozwój rosyjskiej prasy, w tym czasopism o tematyce poświęconej historii Imperium Rosyjskiego¹. Na taką sytuację wydawniczą wpłynął rozwój gospodarczo-kulturowy państwa, zwłaszcza po okresie wojny krymskiej oraz ogólne społeczne zapotrzebowanie na szerszy dostęp do słowa drukowanego. Z kolei złagodzona polityka carska względem funkcjonującej cenzury politycznej, dodatkowo polepszyła koniunkturę prasową państwa². Wśród licznie pojawiających się nowych tytułów na rynku publicystycznym w II połowie XIX wieku istotne miejsce zajmował periodyk o tytule „Russkaja Starina”.

„Russkaja Starina” była wydawana w Petersburgu raz w miesiącu w latach 1870–1918. Teksty, publikowane na jej łamach, poświęcone były tematyce historycznej oraz rodzimej literaturze. Czasopismo to cechowało się dużym zasięgiem terytorialnym. Jego numery docierały niemalże do wszystkich guberni carstwa, także trafiały za granicę imperium m.in. do Europy Zachodniej czy Azji (Chiny, Japonia). Jednym z najważniejszych celów, stawianych przez redaktorów tego periodyku, było przybliżenie czytelnikowi historii społeczno-politycznej Imperium Rosyjskiego, dlatego na stronach tego miesięcznika pojawiło się wiele cennych materiałów źródłowych w postaci listów, wspomnień, biografii czy autobiografii osób związanych z dziejami Rosji. Taki dobór materiałów miał za zadanie odpowiednio kształtować historyczną kulturę Rosjan i ogólny obraz władzy. Dlatego znajdziemy tu wiele informacji dotyczących panowania kolejnych carów, poczynając od Piotra I, poprzez rządy Katarzyny II aż do czasów autorom współczesnych. Szeroko omawianym okresem w XIX-wiecznej historii Rosji stały się z wojny z Napoleonem czy toczący się w latach 1853–1856 konflikt rosyjsko-turecki. Należy zwrócić uwagę, że „Russkaja Starina” stała się polem rozważań nad rodzimą kulturą i literaturą. Wrazem tego stały się publikowane tam artykuły dotyczące twórczości najwybitniejszych rosyjskich poetów czy prozaików. Warto wymienić takie nazwiska, jak: Karamzin, Puszkina, Gogol czy Lermontow. Pojawiały się także fragmenty utworów literackich (np. tekst *Onegina* Aleksandra Puszkina, *Martwych dusz* Mikołaja Gogola), poezji (m.in.

¹ L. Bazyłow, *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa 1986, s. 568, 580.

² B. Mucha, *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994, s. 122.

Wasilija Żukowskiego, Aleksieja Tołstoja) czy bajek (Iwana Kryłowa). Należy jednak podkreślić, że to tematyka historyczna dominowała w omawianym czasopiśmie i dlatego bardzo szybko zyskało ono miano „żywego archiwum”³.

Niewątpliwie taki profil pismo zawdzięcza pierwszemu i najbardziej zasłużonemu redaktorowi – Michałowi Iwanowiczowi Siemiewskiemu. Z zawodu był on historykiem oraz publicystą⁴. Funkcję redaktora pełnił w latach 1870–1892. Jego zasługi dla ojczystej historiografii zostały docenione już przez współczesnych⁵. M.I. Siemiewski osobiście prowadził liczne kwerendy archiwalne, publikował materiały nieznanne dotąd przedstawicielom rosyjskiej nauki. Dążył do utrzymania wysokiego poziomu „Russkiej Stariny” poprzez zamieszczanie w czasopiśmie źródeł historycznych. Całe swoje życie zawodowe poświęcił pracom badawczym, a poprzez publikacje dążył do odkrycia „prawdy historycznej”, w czym miał mu pomóc właśnie ten miesięcznik⁶. Po jego śmierci pieczę nad wydawnictwem przekazano Mikołajowi Karłowiczowi Szilderowi, następnie funkcje redaktorów pełnili Mikołaj Fiodorowicz Dubrowin oraz Sergiej Pawłowicz Zykow. Ostatnim opiekunem wydawnictwa był Paweł Mikołajewicz Woronow⁷.

„Russkaja Starina” stanowi do tej pory bogate kompendium materiałowe, które umożliwia poznanie historii Imperium Rosyjskiego oraz jego kultury. Niezaprzeczalnie losy ziem polskich są nierozzerwalnie związane z dziejami carskiej Rosji. Dlatego jednym z tematów poruszanych w miesięczniku była sprawa polska. Na stronicach czasopisma podejmowano wybrane wątki z historii Polski, w oparciu o liczne wspomnienia oraz publikacje archiwalne. Ogólne zainteresowanie

³ В.И. Игоревич, М. И. Семевский в общественной жизни России в 60-е – начале 90-х гг. XIX в., *Автореферат*, <http://www.dissercat.com/content/m-i-semevskii-v-obshchestvennoi-zhizni-rossii-v-60-e-nachale-90-kh-gg-xix-v#ixzz41aBxMjTO>, [dostęp: 24.06.2016]

⁴ L. Bazyłow, *Historia nowożytnej...*, op. cit., s. 438.

⁵ Михаил Иванович Семевский. (Некролог), „Исторический вестник” 1892, t. 48, nr 4, s. 308–312.

⁶ *Русская старина*, [w:] *Энциклопедический словарь*, red. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, t. 27, Санкт-Петербург 1899, s. 321–322.

⁷ Ibidem.

rosyjskich historyków dziejami Polski, jak stwierdziła historyk Swiełłana Falkowicz, w 2 połowie XIX wieku wzrastało, a szczególnie pod koniec tegoż stulecia⁸, co można także potwierdzić zwiększeniem liczby artykułów dotyczących kwestii polskiej zamieszczonych na kartach tego miesięcznika. Świadczyło to o coraz większym zainteresowaniu środowiska publicystycznego tzw. kwestią polską⁹. Miało to swoją przyczynę w prowadzonej przez rosyjskich panslawistów, a następnie neoslawistów, dyskusji dotyczącej losów Polski.

Rosyjscy redaktorzy interesowali się szczególnie historią Polaków w XIX wieku, czyli w okresie, gdy część ziem polskich w wyniku rozbiorów znalazła się w obszarze Cesarstwa Rosyjskiego. Ich uwagę przyciągało głównie jedno z ważniejszych wydarzeń pierwszej połowy omawianego wieku, które odegrało niebagatelną rolę w stosunkach polsko-rosyjskich, a mianowicie powstanie listopadowe. Interesowano się także ogólną sytuacją Polaków, zwłaszcza w okresie panowania Aleksandra I Romanowa, co było wynikiem szukania przyczyny wybuchu wspomnianego konfliktu. Artykuły zamieszczane w „Russkiej Starinie” oparte są w przeważającym stopniu na wspomnieniach Rosjan, którzy przebywali w latach 1815–1830 w Królestwie Polskim. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie funkcjonującej w ówczesnym społeczeństwie rosyjskim opinii o narodzie polskim oraz jego dziejach na podstawie tekstów zamieszczonych w omawianym miesięczniku.

Rosjanie próbowali odtworzyć historię relacji polsko-rosyjskich, o czym świadczą publikacje zamieszczone w „Russkiej Starinie”. Na jej karatach zostały opublikowane teksty poświęcone okresowi rządów Aleksandra I i jego polityce wobec utworzonego w 1815 roku Królestwa Polskiego. Przyczyny rozwoju tego kraju widziano w przyjętej przez cara liberalnej polityce państwowej, co było wielokrotnie podkreślane przez autorów tekstów. Aleksandra I, w analizowanych artykułach, przedstawiano głównie jako dobrego monarchę, ale nie wszystkie

⁸ S. Falkowicz, *Polska problematyka w rosyjskiej historiografii*, [w:] „*O nas bez nas*”. *Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych*, red. W. Molik, H. Żaliński, Poznań 2007, s. 101–122.

⁹ W. Kutiawin, *Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, Warszawa 2006, s. 415.

jego poczynania cieszyły się uznaniem ogółu opinii publicznej. Niezbyt przychylnie w rosyjskim społeczeństwie oceniano tak łagodną politykę w stosunku do podbitego narodu. Monarcha w tej kwestii uważany był za zbyt pobłażliwego i liberalnego wobec samych Polaków. Z takimi poglądami spotykamy się w tekście zatytułowanym *Królestwo Polskie po Kongresie Wiedeńskim*¹⁰. Artykuł ten zawiera charakterystykę sytuacji kraju w latach 1815–1830. Przedstawione zostały działania podjęte przez cara wobec Polaków, a więc nadanie poszczególnych praw politycznych, w tym uchwalenie przez niego konstytucji, u podstaw której legły hasła „praworządność, sprawiedliwość i wolność”¹¹. Autor podkreślił, że Polacy mogli cieszyć się licznymi swobodami, a więc mieli dostęp do władzy oraz zajmowania poszczególnych stanowisk w administracji. Zwracał uwagę na przywilej, jakim było uznania języka polskiego za urzędowy. To nie był jedyny gest uczyniony przez Aleksandra I wobec tego kraju, mieszkańcy Kongresówki cieszyli się także wolnością religijną oraz licznymi swobodami politycznymi.

Aleksander I, według autora tekstu, niezaprzeczalnie przyczynił się do odbudowy Królestwa Polskiego. Dzięki temu władca ten zapisał się dość znacząco w historii Królestwa Kongresowego. Dodatkowo, monarcha ten okazując „szacunek tym odważnym wojownikom”¹², odbudował Wojsko Polskie, uwolnił także znajdujących się w niewoli polskich żołnierzy, zwracając im medale i stopnie wojskowe. Rezultatem rosyjskiej ugodowej polityki wobec Polaków stał się rozwój przemysłowo-handlowy Królestwa Polskiego. Wszystko to miało świadczyć o dobroci i hojności rosyjskiego władcy, który był gwarantem danych swobód. Co ważniejsze Polacy stali się również częścią Imperium Rosyjskiego. Pomimo to, jak zostało określone w tym tekście, społeczeństwo pozostało nadal silnie związane ze swoim historycznym krajem¹³, co niewątpliwie wpływało na ogólne stosunki polsko-rosyjskie.

Do 1830 roku Królestwo Polskie znacznie poprawiło swój stan finansowy. Miasta zmieniały wygląd zewnętrzny, odbudowywano

¹⁰ П. Майков, *Царство Польское после Венцкого Конгресса*, „Русская старина” 1902, t. 112, s. 183–194, t. 113, s. 419–436, 1903, t. 115, s. 5–20, t. 121, s. 154–169.

¹¹ Ibidem, t. 112, s. 186.

¹² Ibidem, s. 427.

¹³ Ibidem, s. 426.

zniszczone drogi oraz podnoszono poziom szkolnictwa. Rozwój kraju, zdaniem P. Majkova, umożliwiony dzięki Rosji, został zaprzepaszczony przez samych Polaków poprzez podjęcie zbrojnego powstania przeciwko prawowitej władzy. Na tym wydarzeniu autor artykułu kończy opis historii wewnętrznej Królestwa Polskiego. Analizując tekst czytelnik ma wrażenie, że relacje polsko-rosyjskie w omawianym okresie przebiegały harmonijnie. Autor pomija restrykcyjną wobec polskich żołnierzy politykę wielkiego księcia Konstantego Romanowa oraz same przyczyny dążeń narodu do odzyskania niepodległości. Dostrzega przy tym patriotyzm społeczeństwa, ale nie rozumie jego dążeń do odzyskania wolnego kraju, skoro władcy rosyjscy pozytywnie zapisali się w jego dziejach.

Potwierdzenie korzystnej polityki Imperium Rosyjskiego wobec Kongresówki oraz przedstawienie jej sytuacji politycznej przed okresem powstania listopadowego, znajdziemy także we fragmentach wspomnień m.in. Lazara Karno – francuskiego generała¹⁴ oraz Konstantego Kolzakowa oraz Alekseja Odyncowa¹⁵, rosyjskich wojskowych, odbywających służbę w omawianym okresie w Warszawie. W tekstach ponownie podkreślane są ogromne zasługi Aleksandra I, dotyczące polepszenia sytuacji materialnej narodu polskiego. Warszawa ulegała przebudowie oraz modernizacji. Poprawiały się także stosunki polsko-rosyjskie, gdyż stolica Królestwa Polskiego mogła zaoferować Rosjanom szereg rozrywek kulturowych – bale, teatr czy operę¹⁶. Niezwykłym wydarzeniem dla mieszkańców stolicy były przyjazdy rodziny carskiej. Urządzano wówczas okazałe przyjęcia, na których Polacy spędzali czas wspólnie z Rosjanami. K. Kolzakow podkreślił w swych refleksjach, że przebywanie w Kongresówce wywarło na nim niezwykle wrażenie: „Nie zapomnę czasu najbardziej

¹⁴ Г.А. Воробьев, *Лазарь Карно в Варшаве*, „Русская старина” 1896, t. 88, s. 163.

¹⁵ К.П. Колзаков, *Воспоминания Колзакова (1815–1831)*, „Русская старина” 1873, t. 7, s. 423–455, 587–615; А.А. Одинцов, *Посмертные записки Алексея Алексевича Одницова генерала от инфантерии (1803–1886)*, „Русская старина” 1889, t. 64, s. 289–322, 1890, t. 65, s. 21–34.

¹⁶ И.И. Свирида, *Варшава глазами русских: конец XVII–начало XX в.*, [w:] *Россия–Польша: образы и стереотипы в литературе и культуре*, Moskwa 2002, s. 92.

szczęśliwszego w moim życiu, jakim był mój pobyt w Warszawie”¹⁷. Nie brakuje jednak uwag o nastrojach niepodległościowych, którymi było przeziąknięte społeczeństwo polskie oraz o budzących się w nim nadziejach wyzwolenicznych. Jak zaznaczył na kartach swoich wspomnień Lazar Karno, ówczesna Warszawa żyła obietnicami Aleksandra I o połączeniu ziem zachodnich z Królestwem Polskim, czekała na wskrzeszenie państwa¹⁸. Na pogarszające się relacje polsko-rosyjskie oddziaływały również wydarzenia toczące się wówczas na Zachodzie Europy¹⁹. Potwierdzają to także słowa urzędnika kancelarii wielkiego księcia Konstantego, którego wspomnienia również zostały opublikowane w czasopiśmie: „miały [one] wpływ na słabe rozумы, owładnięte nadzieją na odzyskanie niepodległości przez ich kraj”²⁰. Punktem zwrotnym stał się wybuch powstania, który zburzył panujący „względny” spokój w stosunkach obu narodów.

Podobny odbiór sytuacji w Królestwie Polskim znajdziemy w zapiskach Jewgenia Karnowicza²¹, rosyjskiego pisarza, historyka oraz dziennikarza. W latach 1877–1878 w „Russkiej Starinie” zamieszczono napisaną przez niego biografię Konstantego Pawłowicza Romanowa. Wielki książę jako naczelny wódz Wojska Polskiego związany był bezpośrednio z dziejami Kongresówki. Dlatego w tekście tym, z wyjątkiem wątków biograficznych dotyczących księcia Konstantego, nie brakuje również oceny sytuacji politycznej tego kraju oraz samych Polaków. Po raz kolejny w artykule dotyczącym oceny narodu polskiego, podkreślono jego waleczność i odwagę, którą wykazał się podczas walk z Napoleonem. Wojna ta nie przyniosła oczekiwanych przez Polaków rezultatów, wręcz przeciwnie, naród ten pozostał „z niczym”. Odbudowa namiastki państwa polskiego, wiązała się z dużymi nadziejami

¹⁷ К.П. Колзаков, *op. cit.*, s. 422.

¹⁸ Г.А. Воробьев, *op. cit.*, s. 166.

¹⁹ А.А. Одницов, *op. cit.*, t. 65, s. 33.

²⁰ А.П. Петров, *Восстание 17 (29) ноября 1830 года в Варшаве. Из записков русского, оставшагося в плену у польских мятежников*, „Русская старина” 1880, t. 40, s. 99–110.

²¹ Е.П. Карнович, *Царевич Константин Павлович*, „Русская старина” 1877, t. 19, s. 217–254, 361–388, 539–557; t. 20, nr 9–12, s. 77–100; 1878, t. 21, s. 1–28, 237–264, 367–384.

narodu wobec rosyjskiej władzy, gdyż Polacy nigdy nie wyzbyli się dążeń niepodległościowych.

Pozytywny obraz stosunków polsko-rosyjskich, jaki został nakreślony w tekście potwierdza następujące zdanie: „Nie bez powodu z dawnych czasów Warszawa była znana wśród nas Rosjan jako wesołe miasto (...) przyciągała do siebie mnóstwo Rosjan, którzy chcieli rozkoszować się przyjemnościami życia”²². Dzięki towarzyskim kontaktom relacje obu narodów znacznie się poprawiły, a według słów autora ta panująca „wiekowa wrogość na zawsze została zapomniana”²³. Poprawa stosunków społecznych między narodami wynikała z polityki cara, który nadając swobody Polakom, poprawiając stan gospodarczy kraju, chciał zdobyć przychylność oraz zaufanie Polaków²⁴, a tym samym powstrzymać dążenia do odzyskania wolnej ojczyzny.

Jednak sytuacja polityczna wewnątrz kraju pogarszała się. Polacy nie potrafili podporządkować się władzy, a Rosjanie nie zawsze przychylnie odbierali odbudowę namiastki państwa polskiego, gdyż: „Polacy z zadowoleniem patrzyli na odbudowę ich własnego wojska, ale w rosyjskich kręgach powstanie oddzielnej polskiej armii przyjmowane było nie do końca spokojnie”²⁵. Warto zauważyć, że jedną z największych zasług Konstantego Romanowa w czasie jego pobytu w Kongresówce było wyszkolenie polskich żołnierzy oraz „doprowadzenie ich do doskonałości bojowej”. Jednak coraz częściej ujawniające się negatywne cechy naczelnika wojska, doprowadzały do coraz większej niechęci wobec niego w polskim środowisku. Gdy polityczna sytuacja nie poprawiała się, Polacy przeszli do kontrofensywy. Owładnięci rewolucyjnymi dążeniami, poczęli organizować nielegalne towarzystwa. Odbudowa Królestwa Polskiego pod berłem rosyjskich carów nie zadowoliła „polskich patriotów”, którzy nadal szukali możliwości wyzwolenia się spod carskiej władzy.

J. Karnowicz widział przyczyny nieustannych dążeń niepodległościowych Polaków w pełnej sprzeczności postawie Aleksandra I.

²² Ibidem, t. 20, s. 86.

²³ Ibidem.

²⁴ J. Skowronek, *Od Kongresu Wiedeńskiego do Nocy Listopadowej*, Warszawa 1987, s. 24.

²⁵ Е.П. Карнович, *op. cit.*, t. 19, s. 554–555.

Przyznane im swobód politycznych, podtrzymywało nieustanną nadzieję wśród polskiego społeczeństwa na zwrot ziem guberni zachodnich. Autor wskazuje także na bardzo istotną cechę polityki cara. Podczas kolejnych pobytów w Kongresówce podsyczał on nadzieję Polaków, w rzeczywistości jednak jego polityka stawała się coraz bardziej konserwatywna. Takie postępowanie Aleksandra I, zdaniem Karnowicza, przyczyniło się bardziej do wybuchu polskiego powstania, niż mogła to zrobić bezwzględność Mikołaja I²⁶. Dodatkowo ta propolska polityka cara uległa także ewolucji. Stopniowo odchodził on od przyjętego kursu europeizacji imperium, czego skutkiem było zaprzestanie planowanych reform społeczno-ustrojowych. Polska kwestia również coraz mniej absorbowała cara²⁷. Obietnice powrotu granic z 1772 roku pozostały tylko niespełnionymi oczekiwaniami. Coraz częściej łamane były postanowienia konstytucji. Polacy czuli się oszukani. Nie ulega wątpliwości fakt, że car nigdy nie miał w planach odbudowy wolnej Polski, a przyjęta przez niego liberalna polityka wobec narodu polskiego, miała tylko stłumić niepodległościowe nastroje panujące wśród mieszkańców Kongresówki²⁸. Restrykcyjne rządy Mikołaja I nie mogły przynieść poprawy stosunków polsko-rosyjskich, czego rezultatem stał się wybuch powstania, które zostało następnie stłumione przez rosyjską władzę.

Niemniej lata 1815–1830 były dość specyficznym czasem w relacjach polsko-rosyjskich. Są nawet określane jako jeden z lepszych okresów w historii obustronnych stosunków²⁹. W Królestwie Polskim dochodziło bardzo często do nawiązywania polsko-rosyjskich kontaktów towarzyskich. Dowodzą tego wspomnienia Rosjan przebywających wówczas w Warszawie. Na taką relację składała się polityka samego cara, początkowo nakierunkowana na zbliżenie dwóch narodów oraz okres rozwoju gospodarczo-kulturalnego Kongresówki, który

²⁶ Ibidem, t. 20, s. 100.

²⁷ L. Bazyłow, *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1970, s. 62.

²⁸ J. Łojek, *Opinia publiczna a geneza powstania listopadowego*, Warszawa 1982, s. 14–15.

²⁹ Н.М. Филатова, *Русские и Поляки в Королевстве Польском (1815–1830) стереотипы взаимного восприятия*, [w:] *Россия–Польша: образы и стереотипы в литературе и культуре*, Москва 2002, s. 110.

zapewnił względny spokój społeczeństwu. Lata 1815–1830 były rzeczywiście okresem rozkwitu gospodarczo-ekonomicznego, potwierdza to zarówno polska, jak i rosyjska historiografia. Odbudowywano kraj ze zniszczeń wojennych, powstawały nowe zakłady, fabryki, rozbudowywano miasta, rozwijała się oświata³⁰.

Mimo wszystko polsko-rosyjskie kontakty nigdy nie mogły stać się przyjaznymi relacjami. Cały czas istniały wzajemne podejrzania, pretensje (przecież jeszcze niedawno polscy żołnierze walczyli u boku Napoleona przeciwko carskiemu imperium) oraz, co należy pamiętać, Polacy ciągle wierzyli w odzyskanie niepodległości³¹. O ostatecznym pojednaniu nie mogło być mowy. Rosyjskie społeczeństwo, jak już wspomniałam, nie zawsze odnosiło się pozytywnie do poczynań cara. Zwłaszcza krytyce podlegała nadana i nierespektowana przez Polaków konstytucja³². W ówczesnych realiach politycznych panujących w imperium, taka ustawa zasadnicza nigdy nie mogłaby powstać. Sami Rosjanie, żyjący od wieku w systemie monarchii absolutnej, byli w większości przeciwni reformom ustrojowym, wierząc w idee samodzielnostwa. Ogólne niezadowolenie społeczne wywołała także koronacja cara na króla Polski. Akt ten był traktowany jako wyraz umniejszania godności rosyjskich carów³³.

O istniejących kontrowersjach wokół konstytucji świadczy kolejny artykuł opublikowany na łamach „Russkiej Stariny”. Jest to przedruk dokumentu znalezionej w warszawskim archiwum, zawierający treść opinii Nikolaja Nowosilcowa o konstytucji z 1815 roku³⁴. Jest to

³⁰ A. Szczypiorski, *Ćwierć wieku Warszawy (1806–1830)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964, s. 76–81; Л.А. Обущенкова, *Королевство польское в 1815–1830 гг. Экономическое и социальное развитие*, Москва 1979, s. 125–213.

³¹ А.А. Сидоров, *Русские и русская жизнь в Варшаве (1815–1895)*, Варшава 1899, s. 9–20.

³² Л. Лихачева, *Реформы Александра I в Царстве Польском в 1815–1820-х гг. в оценках российской аристократии*, [w:] *Нові сторінки історії Донбасу*, red. О.В. Стяжкіна, Донецьк 2013, s. 253.

³³ Н. Шильдер, *Император Николай I и Польша 1825–1831*, „Русская старина” 1900, t. 101, s. 535.

³⁴ Д. Цветаев, *Новосильцов о конституции царства Польского*, „Русская старина” 1905, t. 121, s. 599–605.

bezwzględna krytyka uchwalonej przez władcę ustawy zasadniczej dla Królestwa Polskiego. Według rosyjskiego polityka, a także zago-
rzałego przeciwnika polskiego narodu i jego dążeń niepodległości-
owych, konstytucja nie miała prawa bytu, przy systemie politycznym,
jaki obowiązywał wówczas w Rosji. Konstytucja została wykorzystana
jako środek, który wzbudził u Polaków złudne nadzieje na odbudowę
państwa. Kongresówka była namiastką republiki, która była połączo-
na węzłami unii z Rosją, co także było sprzeczne z panującym syste-
mem samodzierżawia, gdyż jak stwierdzał autor „Imperium Rosyjskie
ze względu na jego ogrom terytorialny, liczebny nie może funkcjo-
nować w innym systemie jak monarchia”³⁵. Można to także odnieść
do ogólnej polityki Aleksandra I. Należy pamiętać, że był to okres,
w którym monarcha pozytywnie był nastawiony do reformowania kra-
ju. Planował wprowadzenie znaczących zmian ustrojowo-społecznych
w Imperium Rosyjskim, które ostatecznie nie zostały zrealizowane.
Niewątpliwie Nowosilcow należał do grona Rosjan krytykujących
ówczesną politykę monarchy wobec Polaków.

Nieprzychylna ocena wydarzeń, które rozegrały się w okresie przed-
powstaniowym, znalazła swoje miejsce także w tekście Nikolaja Szil-
dera³⁶, jednego z ówczesnych redaktorów miesięcznika. Jest to tekst
oparty na bogatym materiale źródłowym, jaki stanowiła korespon-
dencja Aleksandra I, Konstantego Pawłowicza, a następnie Mikołaja I
i generała Aleksandra von Benkendorffa. Licznie wykorzystywano
także fragmenty przemówień władców, co dowodzi wartości histo-
rycznej artykułu. Analiza korespondencji pomiędzy głównymi oso-
bami stojącymi na czele Królestwa Polskiego, pozwala na zapoznanie
się z bezpośrednią opinią o Polakach, panującą wśród carskiej rodziny
oraz najbliższego jej otoczenia. Tym samym przybliży rosyjskiemu
czytelnikowi historię polsko-rosyjskich stosunków.

Polacy po raz kolejny określani byli jako naród buntowniczy, gotowy
do każdego wyrzeczeń w celu odzyskania niepodległości i przywróce-
nia granic Polski z 1772 roku. Społeczeństwo to nie doceniało swobód
nadanych im przez władców rosyjskich. Sam Konstanty jednoznacznie

³⁵ Ibidem, s. 604.

³⁶ Н. Шильдер, *op. cit.*, 1900, t. 101, s. 277–306, 517–544; t. 102, s. 51–69,
237–259; t. 103, s. 1–32, 257–264.

oceniał rządy Aleksandra I, oskarżając go o doprowadzenie do wybuchu powstania. Według opinii ówczesnego wodza naczelnego polskiej armii, to zbyt liberalna polityka cara, przejawiająca się w nadaniu konstytucji, uprawnień politycznych, zasilenie administracji polskimi obywatelami – wszystko to pobudziło naród do aktów niepodległościowych. Polacy bezprawnie domagali się zwrotu ziem, które należą do Rosji oraz wskrzeszenia państwa polskiego. Podobne stanowisko reprezentował Mikołaj I, który od początku panowania jednoznacznie określił obraną przez jego poprzednika politykę wobec narodu polskiego: „Moim obowiązkiem, jako uczciwego człowieka, jest osłabiać tę nadzieję, która występuje wśród Polaków na wskrzeszenie Państwa Polskiego”³⁷.

Wystąpienie zbrojne narodu polskiego wobec Rosji potraktowane zostało jako niszczące obowiązujący ład społeczny, gdyż z kolei według słów A. Benkendorffa: „Polacy są poddanymi Rosjan (...)”³⁸, a więc obowiązani byli do podporządkowania się carskiej polityce. Wskazuje także na to, że sami Polacy dążyli do rozerwania istniejących więzi między dwoma narodami, o czym świadczy detronizacja Mikołaja I w czasie powstania. Polacy zostali scharakteryzowani jako dwulicowy naród, przyjmujący w razie konieczności postawę „oddania i zachwyty”³⁹, podczas gdy potajemnie organizowali spisek wobec władzy. Autor tekstu relacjonuje następnie przebieg wydarzeń, które miały miejsce od wybuchu powstania listopadowego do momentu jego upadku. Duże zasługi przypisuje następcy Aleksandra I – Mikołajowi I, gdyż stojąc na straży ustanowionego porządku politycznego, bezwzględnie zwalczał on wszelkie bunty niepodległościowe. Tak właśnie stało się z Polakami. Przytaczane, dość obszernie, fragmenty listów Mikołaja, skierowanych do Polaków, w tym także rozkazy do dowódców armii rosyjskiej, potwierdzają zdecydowaną politykę cara. Na powrót do sytuacji Królestwa Polskiego z 1815 roku nie było już szans, co udowodniły represje popowstaniowe.

Na łamach czasopisma znalazły się także opublikowane przez Szildera archiwalne dokumenty w postaci korespondencji prowadzonej

³⁷ Ibidem, s. 302.

³⁸ Ibidem, t. 101, s. 537.

³⁹ Ibidem, s. 541.

pomiędzy Mikołajem I a Iwanem Dybiczem-Zabałkańskim⁴⁰, głównodowodzącym wojsk rosyjskich w czasie powstania listopadowego. Dzięki nim można prześledzić informacje o postępowaniu wojsk rosyjskich. Treść listów pomija analizę przyczyn wydarzeń rozgrywających się wewnątrz Królestwa Polskiego. Rosyjski dowódca opisywał głównie działania wojenne oraz podejmowane przez niego decyzje, napotykanne trudności oraz kierunki działań samych Polaków. Materiał ten pozwala naświetlić sytuację i walkę z perspektywy rosyjskich głównodowodzących. Nie brak także osobistych refleksji samego Iwana Dybicza, gdyż jak stwierdził w jednym z listów: „Polacy powstaniem zniszczyli jedyny środek kierujący ich (...) do zbawienia ich nieszczęnej ojczyzny”⁴¹. Droga kompromisów została przez naród ten ostatecznie zaprzepaszczona. I. Dybicz bezwzględnie krytykuje idee powstania, wskazuje na jego niedorzeczność, co więcej wini ziemian i duchowieństwo za jego wybuch. Odwołuje się przy tym do polskiej tradycji i ideologii sarmatyzmu, a raczej do zawartego w niej fanatyzmu narodowego, który popchał społeczeństwo do walki. Polacy zbuntowali się wobec legalnej i jedynej władzy, a więc powinni zostać ukarani.

Podobnego zdania był autor kolejnego tekstu – Denis Dawydow⁴², rosyjski generał-lejtnant, a także poeta, biorący udział w powstaniu listopadowym. Pozostawił po sobie wspomnienia z lat 1815–1830, które zostały opublikowane w czasopiśmie w 1872 roku. Okres ten D. Dawydow widział jako zaprzepaszczoną przez Polaków szansę na dalszy rozwój Kongresówki. On również niezbyt dobrze odnosił się do ówczesnie prowadzonej polityki przez Aleksandra I. Określał ją jako zbyt łagodną, liberalną, a jego samego nazywał łatwowiernym, gdyż nie dostrzegał skutków przyznanych Kongresówce swobód. Lakońicznie przy tym stwierdzał, że to sami Rosjanie przyczynili się do odbudowy polskiej armii, tym samym dając im środki do jawnego

⁴⁰ Н.К. Шильдер, *Война с польскими мятежниками 1831 в переписке императора Николая с графом Дибичем-Забалканским*, „Русская старина” 1884, t. 41, s. 93, 381–400, t. 43, s. 150–156, 331–340.

⁴¹ Ibidem, t. 41, s. 391.

⁴² Д. Давыдов, *Записки партизана Дениса Давыдова. Воспоминания о польской войне 1831 года*, „Русская старина” 1872, t. 6, s. 1–38, 309–390.

wystąpienia wobec władzy carskiej. D. Dawydow przechodzi następnie do opisu przebiegu powstania listopadowego, krytykując przy tym działania polskich polityków, np. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego oraz Adama Jerzego Czartoryskiego. Generał pochylił się także nad charakterystyką kolejnych dowódców polskich w czasie powstania, nie unikając także krytycznych uwag wobec poczynań ówczesnego rosyjskiego dowódcy – I. Dybicza.

Cechą charakterystyczną większości omawianych artykułów dotyczących stosunków polsko-rosyjskich jest obrona imperialistycznych interesów Rosji. Zostało to wyraźnie podkreślone w zdaniu, którego brzmi następująco: „Jakim prawem Rosja miała zwracać polskie ziemie, skoro zostały one przyłączone do Rosji w ramach traktatów i [przy] akceptacji państw Europy?”⁴³. D. Dawydow usprawiedliwiał także działania podjęte przez Rosję, zmierzające do stłumienia powstania listopadowego, gdyż oderwanie Królestwa Polskiego od imperium groziłoby jego nieuchronnym rozpadem. Według jego dalszych słów, jeżeli nawet Rosja zwróci Polakom ziemie, to pozostanie problem z pozostałymi terenami przyłączonymi w ten sposób. Dlaczego prawa tego narodu, miały być ważniejsze od praw pozostałych mniejszości zamieszkujących tereny imperium? Tym samym podkreślał niemożność odbudowy niepodległej Polski. Autor zwracał uwagę, że powstanie wybuchło za sprawą tylko najwyższej klasy społecznej, nie uczestniczyło w nim całe społeczeństwo, więc nie można było nazwać go narodowym. Chłopi byli przeciwni powstaniu, ponieważ właśnie dzięki Rosji ich byt poprawiał się, poprzez rozwój rolnictwa. Wspomnienia tego autora jednoznacznie potwierdzają tezę, że Rosjanie nie rozumieli dążeń narodowościowych Polaków, nie dopuszczali także możliwości odbudowy niepodległej Polski u boku Imperium Rosyjskiego. Zapiski żołnierza-poety kończą się następującym zdaniem określającym Polaków: „Smutno jest patrzeć na ten naród, dumny i wyniosły w szczęściu, ale płaszczący się po klęsce”⁴⁴.

Analiza zamieszczonych w czasopiśmie tekstów odnoszących się do okresu 1815–1831 przedstawia wydarzenia dotyczące funkcjonowania Królestwa Polskiego. Jest to próba nakreślenia historii polsko-

⁴³ Ibidem, s. 323.

⁴⁴ Ibidem, s. 390.

-rosyjskich relacji, opowiedzianej głównie przez Rosjan. Obraz poszczególnych wydarzeń zawiera wiele subiektywnych opinii i ocen, gdyż w większości materiał stanowiły artykuły w postaci zapisek osób bezpośrednio związanych z relacjonowanymi wydarzeniami. Jak już zaznaczyłam, są to przede wszystkim wspomnienia, które spisywano zazwyczaj po rozgrywających się wydarzeniach. Upływ czasu, jak w każdym przypadku, miał wpływ na przedstawianie omawianych sytuacji. Niektóre wątki zacierały się lub oglądane były z innej perspektywy np. pod wpływem bieżącej sytuacji politycznej. Z drugiej strony takie teksty zawierają również ładunek emocjonalny oraz indywidualne przemyślenia osób spisujących je, co w tym przypadku, pozwoliło na określenie faktycznego stosunku do Polaków. Autorzy dostrzegali główne problemy we wzajemnych relacjach pomiędzy narodami, ale oceniali je z punktu polityki imperialnej państwa rosyjskiego.

Z przeanalizowanych tekstów i materiałów wyłania się obraz Polaków jako przedstawicieli narodu walecznego, dumnego, ale zarazem buntowniczego, niepokornego, wręcz dwulicowego. Taki też wizerunek Polaków był kreowany na łamach rosyjskiej oficjalnej historiografii oraz publicystyki⁴⁵. Warto także zaznaczyć, że relacje polsko-rosyjskie kształtowały się głównie pod wpływem narastających narodowych stereotypów i wzajemnych uprzedzeń⁴⁶. Nie ulega wątpliwości, że typowo

⁴⁵ М.П. Погодин, *Исторические размышления об отношениях Польши к России*, „Телескоп” 1831, nr 7, s. 294–311. Umacnianie ogólnego negatywnego obrazu Polaka wśród Rosjan, w kontekście badania jej dziejów, nasiliło się u historyków rosyjskich zwłaszcza w II poł. XIX w. Świadczą o tym prace m.in. С.С. Соловьев, *История падения Польши*, Москва 1863; Ф.И. Смит, *Ключ к разрешению польского вопроса, или Почему Польша не могла и не может существовать, как самостоятельное государство*, Санкт-Петербург 1865; М.И. Богданович, *История царствования императора Александра I и России в его время*, t. 6, Санкт-Петербург 1871, s. 146–192; А.К. Пузыревский, *Польско-русская война 1831 г.*, t. 1, Санкт-Петербург 1890, s. 1–21. Na łamach prasy proces ten widoczny jest głównie w działalności publicysty Michaiła Katkowa, zagorzałego przeciwnika polskich ruchów niepodległościowych. Swoje poglądy wyrażał na łamach m.in. pism „Moskowskije Wiedomosti” i „Russkij Wiesnik”, których był także redaktorem. Zob. L. Piątkowski, *Sprawa polska w myśli politycznej Michala Katkowa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999/2000, Lublin–Polonia, s. 55–64.

⁴⁶ А. Гиза, *Полачковие и Москале. Взаимны оглэд в кривым зvierциadle (1800–1917)*, Szczecin 1993, s. 9–39; С. Фалькович, *Восприятие русскими*

negatywne postrzeganie Polaka przez obywateli Imperium Rosyjskiego, wytworzyło się przede wszystkim pod wpływem wydarzeń politycznych, co także widoczne jest w kontekście analizowanego tematu.

W omawianych powyżej tekstach opublikowanych na łamach „Russkiej Stariny” ujawnia się ogólny stosunek Rosjan do Polaków, do których odnoszono się jak do obywateli kraju podbitego, który, mimo wszystko, cieszył się dużymi względami cara. Wzbudzało to także dodatkowo niechęć względem mieszkańców Kongresówki. Autorzy prezentują także tok myślenia typowego XIX-wiecznego Rosjanina, gdyż uważają, że dzięki polityce Aleksandra I kraj ten i naród zyskał wiele, a może i zbyt wiele, a mianowicie rozwój gospodarczy i prawa polityczne, czego potwierdzeniem są słowa K. Kozłakowa: „Razem z Warszawą rozwijała się cała Polska, która rozkwitała z każdym rokiem (...) Konstytucja wraz z liberalno-humanitarnym zarządzaniem, które zostało darowane Polakom przez Aleksandra, stały się podstawą przyszłego szczęścia wszystkich warstw społecznych”⁴⁷. Było to pozorne szczęście narodu polskiego, który jednak odważył się stanąć do walki przeciwko zaborejcy.

Jolanta Kowalik

Bibliografia

Bazyłow L., *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1970.

Bazyłow L., *Historia nowożytnej kultury rosyjskiej*, Warszawa 1986.

Богданович М.И., *История царствования императора Александра I и России в его время*, t. 6, Санкт-Петербург 1871.

Falkowicz S., *Polska problematyka w rosyjskiej historiografii*, [w:] „O nas bez nas”. *Historia Polski w historiografiach obcojęzycznych*, red. W. Molik, H. Żaliński, Poznań 2007, s. 101–122.

Фалькович С., *Восприятие русскими польского национального характера и создание национального стереотипа поляка*, [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, Москва 2000.

Филатова Н.М., *Русские и Поляки в Королевстве Польском (1815–1830)*

польского национального характера и создание национального стереотипа поляка, [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, Москва, 2000, s. 45–71.

⁴⁷ K. Kozłakow, op. cit., t. 7, s. 427.

стереотипы взаимного восприятия, [w:] *Россия–Польша: образы и стереотипы в литературе и культуре*, Москва 2002.

Giza A., *Polaczkowie i Moskale. Wzajemny ogląd w krzywym zwierciadle (1800–1917)*, Szczecin 1993.

Игоревич В.И., *М. И. Семевский в общественной жизни России в 60-е – начале 90-х гг. XIX в., Автореферат*, <http://www.dissercat.com/content/m-i-semevskii-v-obshchestvennoi-zhizni-rossii-v-60-e-nachale-90-kh-gg-xix-v#ixzz41aBxMjTO>, [dostęp: 24.06.2016]

Kutiawin W., *Polska i Polacy w historiografii rosyjskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, Warszawa 2006, s. 413–440.

Лихачева Л., *Реформы Александра I в Царстве Польском в 1815–1820-х гг. в оценках российской аристократии*, [w:] *Нові сторінки історії Донбасу*, red. О. В. Стяжкіна, Донецьк 2013.

Łojek J., *Opinia publiczna a geneza powstania listopadowego*, Warszawa 1982.
Михаил Иванович Семевский. (Некролог), „Исторический вестник” 1892, t. 48, nr 4, s. 308–312.

Mucha B., *Dzieje cenzury w Rosji*, Łódź 1994.

Обущенкова Л.А., *Королевство польское в 1815–1830 гг. Экономическое и социальное развитие*, Москва 1979.

Piątkowski L., *Sprawa polska w myśli politycznej Michała Katkowa*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1999/2000, Lublin–Polonia.

Погодин М.П., *Исторические размышления об отношениях Польши к России*, „Телескоп” 1831, nr 7, s. 294–311.

Пузыревский А.К., *Польско-русская война 1831 г.*, t. 1, Санкт-Петербург 1890.
„Русская старина” 1872, t. 6; 1873, t. 7; 1877, t. 19; 1878, t. 21; 1880, t. 40; 1884, t. 41, t. 43; 1889, t. 64; 1890, t. 65 1896, t. 88; 1900, t. 101; 1902, t. 112, t. 113; 1903, t. 115, t. 121; 1905, t. 121.

Русская старина, [w:] *Энциклопедический словарь*, red. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон, t. 27, Санкт-Петербург 1899.

Сидоров А.А., *Русские и русская жизнь в Варшаве (1815–1895)*, Варшава 1899.

Смит Ф.И., *Ключ к разрешению польского вопроса, или Почему Польша не могла и не может существовать, как самостоятельное государство*, Санкт-Петербург 1865.

Skowronek J., *Od Kongresu Wiedeńskiego do Nocy Listopadowej*, Warszawa 1987.

Соловьев С.С., *История падения Польши*, Москва 1863.

Szczipiorski S., *Ćwierć wieku Warszawy (1806–1830)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1964.

The Image of the Kingdom of Poland and Poles Between 1815–1830 in the “Russkaja Starina” Magazine

Keywords

Aleksander I Romanov, censorship, Russian Empire, Kingdom of Poland, Mikolaj I, *Russkaja Starina*, Russian Press

Summary

The last decades of the 19th century brought the intensive development of the Russian press. The *Russkaja Starina* was crucial among the many new titles appearing in the publicist market in the second half of the 19th century. It was published in St. Petersburg once a month between 1870–1918. The published texts were mainly devoted to historical issues. One of the topics discussed in the monthly was the Polish issue. Russian editors were interested in the general situation of Poles, especially during the reign of Alexander I Romanov. In the articles published in the *Russkaja Starina*, the Russians revealed their general attitude towards the Poles, referring to them as citizens of the conquered country, who, after all, enjoyed considerable respect of the Tsar. They were judged as representatives of the brave nation – proud, but rebellious, even double-minded.

Das Bild des polnischen Königreichs und der Polen in den Jahren 1815–1830 in der Zeitschrift „Russkaja Starina”

Schlüsselwörter

Aleksander I Romanow, Zensur, Russisches Kaiserreich, polnisches Königreich, Nikolaus I, „Russkaja Starina“, russische Presse

Zusammenfassung

Die letzten Jahrzehnte des 19. Jhd. brachten der russischen Presse einen intensiven Aufschwung. Unter den zahlreichen neu erschienenen Titeln auf dem publizistischen Markt in der 2. Hälfte des 19. Jhd. war die „Russkaja Starina“ eine der wichtigsten Zeitschriften. Das Periodikum wurde in Petersburg einmal pro Monat von 1870–1918 herausgegeben. Die darin befindlichen Texte behandelten hauptsächlich historische Themen. Eines der Themen dieser Monatszeitschrift war auch die polnische Frage. Die russischen Redakteure interessierten sich allgemein für die Situation der Polen, v.a. für die Zeit der Herrschaft unter Alexander Romanow I. In den Artikeln der

„Russkaja Starina“ wurde das allgemeine Verhältnis zwischen den Russen und Polen offenbart. Letztere wurden als die Bürger eines besiegten Landes beschrieben, das trotz alledem große Sympathien für den Zaren hegte. Sie wurden als ein tapferes, stolzes aber gleichzeitig aufwieglerisches, hochmutiges, geradezu heuchlerisches Volk eingeschätzt.

Образ Царства польского и поляков в 1815–1830 гг. на страницах журнала „Русская старина“

Ключевые слова

Александр I Романов, цензура, Российская империя, Царство польское, Николай I, „Русская старина“, российская пресса.

Резюме

Последние десятилетия XIX ознаменовались бурным развитием российской прессы. Среди многочисленных новых изданий на рынке публицистики во второй половине XIX в. важное место занимала „Русская старина“. Этот журнал выходил раз в месяц в Петербурге с 1870 по 1918 г. На его страницах публиковались главным образом статьи на историческую тему. В ежемесячнике поднимался также польский вопрос. Русские журналисты были заинтересованы ситуацией поляков, особенно во времена правления Александра I Романова. Статьи, опубликованные в „Русской старине“ отображают общее отношение русских к полякам, которые воспринимались как жители покорённого государства, к которому, однако, император испытывал большую слабость. Поляков считали представителями гордого и воинственного народа, и в то же время – бунтарского, непокорного и даже двуличного.

Publikacje nadesłane

Biblioteka Uniwersytecka w Białymstoku

„Pogranicze : Studia Społeczne”

2016: t. XXVIII.

2017: t. XXIX.

„Studia Podlaskie”

2016: XXIV.

„Studia Wschodniosłowiańskie”

2016: t. 16.

Irena Kotowicz

„Głos Podolan : [biuletyn Klubu „PODOLE” Stołecznego Oddziału Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich]” 2017: nr 142.

Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich Ogólnopolski Oddział Tłumaczan

„Zeszyty Tłumackie : pismo Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich. Ogólnopolskiego Oddziału Tłumaczan – Wrocław” 2017: nr 1(59).

Towarzystwo Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich w Krakowie

„Cracovia Leopoldis : [czasopismo Oddziału Krakowskiego Towarzystwa Miłośników Lwowa i Kresów Południowo-Wschodnich]”

2017: nr 1, 2= 86, 87.

Stowarzyszenie Rodzin Osadników Wojskowych i Cywilnych Kresów Wschodnich

„Kresowe Stanice”

2017: nr 1.

Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej

„Biuletyn Informacyjny : miesięcznik Światowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej”

2017: nr 6, 7.

Instytut Sztuki PAN

„Biuletyn Historii Sztuki”

2015: nr 1, 2, 3, 4.

Polska Akademia Nauk Instytut Historii

2016: nr 4.

2017: nr 1.

Edward Chudziński

„Zdanie : pismo Stowarzyszenia »Kuźnica«”

2017: nr 1–2=172–173.